

ПАНТЕОН НАЦІОНАЛЬНИХ ГЕРОЇВ ЯК СКЛАДОВА СОБОРНОЇ ДЕРЖАВИ

Віктор Рибаченко,

Київський національний університет

культури і мистецтв,

доцент кафедри зв'язків з

громадськістю та журналістики

ORCID: 0000-0002-5808-2446; r-viktor@ukr.net

Сутністю соборності будь-якої держави є її єдність. Міра цієї єдності на різних етапах історичного розвитку держави є різною і залежить від сукупності зовнішніх та внутрішніх факторів. Одним із ключових факторів національної єдності держави є сукупність осіб, які визнані національними героями, котрі найкраще відображають і презентують націю цієї країни у всій повноті та різноманітності її існування.

Визнання певних осіб національними героями може бути і є офіційним актом, проголошеним владою, а може бути й неофіційним, проголошеним громадсько-політичними організаціями, сформованими громадською думкою впродовж десятиліть чи навіть століть, або ж таким, що реально існує у масовій свідомості певного народу, нації. Коли офіційно названі владою особи сприймаються і підтримуються громадськістю та масовою свідомістю, то вони стають факторами національного єднання і посилюють соборність держави. Коли ж офіційно названі владою особи частково чи повністю не сприймаються і не підтримуються громадськістю та масовою свідомістю, то вони стають факторами національного роз'єднання і послаблюють соборність держави.

Формою зібрання та об'єднання певного кола осіб у сукупність національних героїв заведено вважати такий символічний образ, як пантеон. Історичним прообразом і реальною архітектурною формою є давньоримський храм Пантеон [1], який за першопочатковим задумом був споруджений Марком Віпсанієм Агріппою в I ст. н. е. за правління Августа як «храм усіх богів». Перший

Пантеон був знищений пожежею, але близько 126 року н. е. за правління імператора Адріана його було відбудовано на тому самому місці й з таким же призначенням. Ініціатор відбудови до того ж проявив себе непересічним піарником, наказавши вибити на фронтоні напис латиною: «Марк Агріппа Луцій, обраний консулом втретє, спорудив це». Напис цей пережив два тисячоліття і нині ще чітко читається.

Ставши історично першим і утвердивши назву подібним спорудам і проєктам, римський Пантеон існує нині як національний мавзолей. Проте серед його поховань можна виділити хіба що одне світового значення – поховання геніального живописця епохи Відродження Рафаеля Санті. Усі інші – як-то поховання в Пантеоні історично першого короля об'єднаної Італії Віктора Емануїла II чи інших відомих в Італії осіб – не є фігурами першого ряду міжнародної величі Італії.

Поза межами римського Пантеону існують поховання таких велетів Італії як Марко Поло, Данте, Петрарка, Бокаччо, Колумб, Макіавеллі, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Джордано Бруно, Галілей, Вівальді, Верді, Пуччіні, Россіні, Гарібальді тощо. Не кажучи вже про історично ближчих нам Гульєльмо Марконі, Енріко Фермі, Федеріко Фелліні, Анну Маньяні, Енріко Карузо, Лучано Паваротті, Умберто Еко, Джину Лоллобриджиду та ін. Той факт, що навіть перворідний римський Пантеон не став місцем останнього упокоєння сонму великих італійців, актуалізує проблему неможливості для будь-якої країни створити Пантеон великих цієї нації у формі суперцвинтаря, що важливо пам'ятати й нам.

Хоча практика паризького Пантеону показує намагання такий національний Пантеон [2] сформувати через три технології: 1) початкове поховання саме у цьому Пантеоні; 2) перепоховання до Пантеону декого з видатних французів, які спочатку були поховані в інших місцях; 3) видалення з Пантеону тих французів, які з часом, через зміну їх оцінки, були визнані негідними покоїтися в Пантеоні [3¹]. Так, видатний оратор, письменник і діяч французь-

¹ У цьому виданні є повний список похованих у Пантеоні з біо- та бібліографічними даними.

кої революції Оноре Мірабо помер знезапечно, в розквіті сил, у 1791 році і був з великими почестями першим похований в паризькому Пантеоні. Але через 3 роки внаслідок певних обставин відбулася переоцінка його діяльності та особи, і у 1974 році його було не просто винесено з Пантеону, а ще й поховано демонстративно принизливо – на цвинтарі для злочинців. Це створило певний прецедент, і Мірабо очолює шеренгу видатних французів, яких з тих чи інших причин з часом видаляли з Пантеону. Це такі знамениті свого часу «першопоселенці» Пантеону, як Луї Мішель Лепелетьє де Сен-Фаржо, який подав вирішальний голос за страту короля, політик Луї-Жозеф-Шарль-Амабль д'Альбер де Люїн інші. Застереження і для нас – оцінка особи з часом може змінитися радикально, як це вже ми спостерігали.

Ряд видатних французів були поховані в Пантеоні через роки після своєї смерті. Так, великий філософ Вольтер, тіло якого було поховано в Пантеоні другим після Мірабо, але не одразу, а через три роки після смерті мислителя, залишається не потривоженим і досі. Сучасника Вольтера, не менш знаменитого Жан-Жака Руссо, перемістили в Пантеон через 16 років після його смерті. Творець шрифту для сліпих Луї Брайль потрапив до Пантеону майже через 100 років після смерті. А знаменитий французький письменник Олександр Дюма старший, чиє зібрання творів становить 301 том, був перезахований у Пантеоні через 132 роки після смерті – аж у 2002 році. І таких прикладів чимало.

Третю шеренгу поховань Пантеону очолює 52-річний французький офіцер Ніколя-Жозеф Борепер, якого було визнано національним героєм за оборону Вердена і який перед здачею фортеці пруським військам гордо застрелився. Його тіло було поховано в Пантеоні з написом на могилі: «Він віддав перевагу смерті здаванням деспотам». Але рештки його були, як це не дивно, втрачені. Така ж доля спіткала й прах генерала Дамп'єра. Тлінні рештки декого із похованих в Пантеоні були згодом віддані родичам, тобто фактично втрачені для Пантеону. А це вже тривожні приклади, які актуалізують питання ретельного збереження праху чи тлінних решток великої людини.

Ряд поховань є суто символічними – у вигляді частки землі з місця загибелі героя – таких могил декілька. Є поховання, де покоїться тільки тіло, а серце було поховано в іншому місці, а є й навпаки – в Пантеоні було поховано серце, а тіло на місці смерті чи родинному цвинтарі. А труна відомого філософа XVIII століття маркіза де Кондорсе взагалі порожня, хоча церемонія «перезаховання» була проведена через 195 років після смерті мислителя, у 1989 році. Тлінні рештки Кондорсе були втрачені задовго до цього. То що ж «перезаховували»? Ім'я? Просто встановили кенотаф.

Найблагополучнішими « мешканцями » паризького Пантеону можна вважати тих, кого було поховано одразу в цьому мавзолеї й з того часу донині не потривожено – як, наприклад, президента Франції Карно, якого поховано там в 1894 році, одразу після вбивства, Віктора Гюго, ряду інших. Є й незвичні поховання – батька із сином, чоловіка і жінки. Але якщо поховання видатних учених – подружжя Кюрі – є логічним, то хімік і мати шести дітей Софі Бертло була похована разом з чоловіком – видатним ученим Марселеном Бертло – тільки тому, що вмерла через декілька годин після його смерті, не витримавши горя. Галантні французи ховали її з великою пошаною за участі президента країни, міністрів, представників еліти і з формулюванням: « Від вдячної вітчизни в подяку за подружню чесноту ». Цікаво, що вирішальним аргументом на користь її поховання в Пантеоні поряд з чоловіком була думка, висловлена одним з присутніх, що вони так любили одне одного за життя, що просили не розлучати їх і після смерті. Так само разом поховані в Пантеоні Сімона Вейль, голова Фонду пам'яті Голокосту, та її чоловік Антуан Вейль, політик та підприємець. Приклад чи прецедент для нас?

Останньою за часом і, як бачиться, за парадоксальними підставами, в паризькому Пантеоні похована американо-французька чорношкіра танцівниця Жозефіна Бейкер (уродж. Фріда Джозефін Макдональд), яка підтримувала рух за громадянські права в США, всиновила 12 сиріт із різним кольором шкіри й в той самий час танцювала оголеною в стилі ню. Вона була першою американкою, похованою з військовими почестями – спочатку в Монако, хоча померла в Парижі, а через 46 років, за рішенням президента

Е. Макрона, в Пантеоні. А ось культовий французький актор Жан-Поль Бельмондо, прощання з яким пройшло з державними почес-тями за участі президента Е. Макрона, до Пантеону внесений не був, тому що похований поряд з батьком на паризькому цвинтарі Монпарнас – очевидно, за заповітом.

Чим цікавий цей досвід формувань римського та паризького Пантеонів?

Відаючи належне великій кількості поховань, зокрема, в паризькому Пантеоні, що, безумовно, дозволяє говорити про мас-штабне зібрання великих і знаменитих французів різних епох, намагаючись розібратися в обґрунтованості частини цих поховань і взяти для себе щось корисне з методології організації національного Пантеону, зазначимо, що і в Парижі, як і у Римі, далеко не всі знамениті представники нації упокоїлися в Пантеоні, рівно як і далеко не всі ті, чий поховання там є, на стороннє око можуть вважатися гідними Пантеону. Хоча вирішувати це – абсолютна прерогатива кожної країни. Скажімо, найславетніші французи Жанна д'Арк і Наполеон – не в Пантеоні. І хоча Жанну спалили, а попіл її розвіяли, є прецеденти, коли й в паризькому, і в португальському та деяких інших створювали кенотафи (симво-лічна могила, в якій нема небіжчика). Нема в паризькому Пантеоні і кардиналів Рішельє та Мазаріні, хоча набагато менш відомого кардинала Іпполіто Антоніо Вінценті Марері у 1811 році там поховано. З посмішкою, але серйозно, додаю, що нема там і най-знаменитішого у світі мушкетера д'Артаньяна, котрий у столітті реально жив, дослужився до звання польового маршала (генерал-майора) Франції й загинув у бою під час осади голландського Маастріхта 25 червня 1673 року. Пам'ятники д'Артаньяну є, і не тільки у Франції, місце його поховання відоме, а от в Пантеоні його нема, хоча б у вигляді кенотафа. А порожня труна Кондорсе там є. Парадокс.

Обговорюючи проблему створення українського національ-ного Пантеону, маємо враховувати трагічні обставини української історії, за яких могили видатних українців розкидані в Україні і за її межами, в різних країнах, на різних кладовищах, і це цифри порядку тисяч і тисяч. Тож зібрати хоча б більшість цих поховань і

перепоховати в якомусь одному місці, створивши таким чином сакральне місце національної історичної пам'яті, – це величезна політико-фінансова проблема, яка потребує політичної волі, величезних дипломатичних зусиль, непростих перемовин з юридичними власниками місця поховання, владами – місцевими та державними тих країн, де є могили великих українців, а також фінансових вкладень.

За цих умов побудова українського Пантеону як єдиного меморіального центру, що мав би вміщувати десятки, якщо не сотні поховань, бачиться надзвичайно складною, якщо не примарною. Те ж саме стосується створення Пантеону на основі якогось наявного цвинтаря, скажімо, Байкового, де на головній алеї одразу на вході найпомітніше висяються масивні надгробки компартійних чинів радянського періоду. Однак народний депутат України IX скликання Оксана Савчук, що подала проєкт Постанови Верховної Ради України № 4506 від 16.12.2020 р. «Про Пантеон національних героїв» [4], яка була прийнята, пропонує таке місце, а саме – Аскольдову могилу. Звичайно, потрібен конкретний розрахунок території, однак, попередньо, вона здається недостатньо місткою. Крім того, храм Святого Миколая на Аскольдовій свого часу переданий греко-католицькій громаді, тому можна передбачити, що далеко не всі можуть погодитися, що навколо такого храму можна вибудовувати український Пантеон. І чи має там бути кенотаф самого Аскольда?

Друга проблема – критерії відбору до сонму великих українців. Це проблема переходу від сакрального місця до сакрального списку. Суспільна дискусія з цього приводу періодично активується, стихає, знову активується. Які історичні персони варті високого звання членів хоча б символічного українського Пантеону? Різні спроби провести всеукраїнське опитування на тему «Великі українці» дали результати, на яких видно відбиток ситуативності. І хоча, скажімо, французи, на перший погляд, не дуже заморочуються з тим, кого саме і за що поміщати до паризького Пантеону, їх досвід, на мій погляд, не зовсім нам підходить. Хочеться, щоб сонм імен кандидатів до українського Пантеону максимально устоявся, набув переконливості, принаймні для більшості суспільства, з тим, щоби соборність України дійсно зміцнювати.

Що показує досвід вище проаналізованих Пантеонів та інших національних поховань на кшталт польського Вавеля, тбіліської Мтацмінди, британського Вестмінстерського абатства, Арлінгтонського кладовища, інших меморіальних місць?

Передусім те, що проблема національного героя та критеріїв віднесення особи до цієї категорії не припиняє залишатися дискусійною. Щоб не повторити прикрі випадки з непоодиноким внесенням-винесенням праху того чи іншого діяча до українського Пантеону, спочатку потрібно шляхом широкої суспільної дискусії за участі істориків, науковців, журналістів, громадськості окреслити коло таких кандидатів до Пантеону, розпіарити їх, переконати більшість суспільства, що пропонувані особи є дійсно гідними й такими, що не викликають несприйняття, зміцнюють соборність. А то може вийти так, як у списку кандидатів до Пантеону, які запропонувала, зокрема, Тернопільська облрада у своєму Зверненні до керівництва держави про необхідність спорудження Пантеону [5]. Тернополяни внесли до списку ймовірних кандидатів до Пантеону, зокрема, Степана Бандеру і Андрія Мельника. Але ж з історії ОУН відомо про те, що бандерівці та мельниківці, як і їх покійні лідери, – це, принаймні з 1940 року, непримиренно ворожі між собою сили, включно до взаємних проклять. То як могили їх лідерів, зведені поряд, зміцнять через перебування в українському Пантеоні соборність України?

П. Подобєд слушно зазначив: «Пантеон повинен відображати тяглість нашої історії: від княжої Русі і до сьогодення» [6]. З кого ж почати складати поіменний список великих українців-кандидатів до символічного Пантеону? Якщо з періоду Київської Русі та імен, принаймні Володимира Мономаха, Володимира Святославовича, Ярослава Мудрого, Княгині Ольги, інших, то добре відомо, що на ці та інші княжі імена претендують і в сусідній державі, ставлячи їм пам'ятники, знімаючи фільми, причисляючи їх до своїх великих. Така ситуація не унікальна. Є ряд імен, які називаються своїми великими діячами у двох і більше країнах, особливо в Південній та Центральній Америці. Так що кожна держава має робити своє.

Історик І. Патриляк зауважив: «Для того, щоб ми могли сформуванати національний пантеон героїв, нам потрібно сформу-

вати насамперед критерії, свою систему ціннісних координат. Якщо ми визнаємо, що для нас є цінністю Українська держава, то очевидно всі, хто заради цієї держави жив, страждав, жертвував собою, зміцнював її, підносив її авторитет, в той чи інший спосіб може визначатися як національний герой» [4].

Про масштаб ідеї створення українського Пантеону дає уявлення історик та антрополог С. Сегеда, говорячи про свій енциклопедичний проєкт «Пантеон країни»: «Основним завданням даного проєкту є накопичення та узагальнення інформації про місця розташування й стан могил визначних постатей минулого України – князів, гетьманів і кошових отаманів, провідних діячів культури княжої, литовсько-польської та козацької доби; визначних постатей наступних періодів вітчизняної історії – письменників, учених, митців, творчість і громадська позиція яких сприяли національному піднесенню ХІХ ст.; борців за незалежність, які керували боротьбою українського народу за незалежність під час Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., Другої світової війни та післявоєнного періоду; діячів культури та мистецтва наступних десятиліть, чия творчість сприяла збереженню українцями національної ідентифікації в умовах постійного пресингу тоталітарної системи; дисидентів останніх десятиліть ХХ ст., які свідомо жертвували своїм добробутом і навіть життям задля майбутнього українського народу; героїв Небесної сотні та війни з російськими загарбниками, що, починаючи від 2014 р. і донині, точиться на українських землях» [7, с. 31].

Символом чого мав би стати майбутній український Пантеон? Символом військової звитяги та героїзму, символом державності, символом видатних досягнень у різних сферах діяльності, науки, культури, мистецтва? Кожна з цих концепцій має свої плюси й мінуси. Бачиться, що найбільш плідним підходом до вибору кандидатів до майбутнього українського Пантеону був би синтетичний, у якому б враховувалися і поєднувалися кращі аспекти кожної з концепцій. За такого підходу герой битв, борець за Україну, політичний лідер, державний очільник, полководець і геній культури мали б порівняно однакові права на звання Великого Українця, Національного героя, кандидата до українського Пантеону.

Пропозиції багатьох прибічників ідеї національного Пантеону узагальнив, зокрема, С. Сегада, запропонувавши створити спеціальну комісію Інституту національної пам'яті: «Завдання комісії – затвердити концепцію меморіального комплексу і список персоналій, визначити місце розташування комплексу, узгодивши свої пропозиції з відповідними інстанціями та ініціювавши їхнє обговорення на загальнодержавному рівні. Прийняття Верховною Радою України відповідного рішення, проведення мистецького конкурсу й спорудження Пантеону національної слави України завершило б процес увіковічення пам'яті видатних діячів української історії та культури» [7, с. 35].

Ця загалом правильна ідея вимагає, на мій погляд, принципового пункту – висунення попереднього списку кандидатів до Пантеону на достатньо тривале всенародне обговорення з наступним врахуванням його підсумків. І тільки після внесення відповідних коректив, включно з ймовірним видаленням певних персон, які викликали надто гостру дискусію і виявили кричущі розбіжності в їх оцінці, досягнення стосовно певних персон компромісних рішень можна затверджувати цей список на всіх рівнях, включно із прийняттям окремого закону України.

Крім того, враховуючи певну і навіть у чомусь значну відмінність у політико-психологічних настроях і оцінках населення різних регіонів України, застосувати, а може і спеціально розробити, цільові психолого-педагогічні технології переконування без примусу населення в об'єктивності, виваженості, повноті, обґрунтованості цього сонму Великих Українців, які різноманітно втілюють у своїх особах кращі ознаки українства, кращі людські чесноти, таланти і є портретами національної персоніфікації України, що мають викликати у сучасників відчуття національної гордості.

Бібліографічні посилання

1. Пантеон. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Пантеон_\(Париж\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Пантеон_(Париж)) (дата звернення: 20.08.2022).

2. Пантеон. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Пантеон_\(Рим\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Пантеон_(Рим)) (дата звернення: 13.01.2023).

3. Jean-François Decraene, *Petit dictionnaire des Grands Hommes du Panthéon*. Le Panthéon: Livre avec un CD Édition en braille, Pierre Wachenheim & Hoëlle Corvest, collection Sensitinéraires, éditeur Patrimoine Eds Dun ISBN 2-85822-904-X (дата звернення: 25.12.2022).

4. Україні необхідно визначити критерії формування пантеону героїв. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3105703-ukraini-neobhidno-viznaciti-kriterii-formuvanna-panteonu-geroiv-ekspert.html> (дата звернення: 14.01.2023).

5. Національний Пантеон Героїв буде місцем єднання. URL: <http://nova.te.ua/stati/natsionalnyj-panteon-geroiv-bude-mistsem-yednannya/> (дата звернення: 14.01.2023).

6. Подобєд Павло. Національний пантеон. URL: <https://uinp.gov.ua/memorializaciya/nacionalnyu-panteon> (дата звернення: 23.12.2022).

7. Сегеда С. П. До питання створення національного пантеону в Україні. URL: <https://evu.encyclopedia.kyiv.ua/doi/10.37068/evu.14.3.pdf> (дата звернення: 25.12.2022).